

Evaluatieplan "Voorbereiden opstellen uitgebreid jaarverslag 2018" **Concept 5.3, versie 3 mei**

1. Inleiding

Nederland evalueert het Plattelandsontwikkelingsprogramma 2014-2020 (POP3) niet alleen na afloop, maar ook tijdens de programmeringsperiode¹. In 2017 (verslagjaar 2016, is gereed) en in 2019 (verslagjaar 2018) moet de lidstaat in het jaarverslag uitgebreid rapporteren over de voortgang. Na afloop van de programmeringsperiode volgt een ex post evaluatie, die uiterlijk 31 december 2024 moet zijn uitgevoerd².

De uitwerking van de evaluaties is op hoofdlijnen beschreven in het *Handboek Monitoring en Evaluatie*³ (M&E). Gezien de voortgang van de uitvoering van het POP3 wordt nu een evaluatieplan samengesteld om in het jaarverslag over 2018 (uit te voeren in 2019) de evaluatie conform de EU-richtlijnen te kunnen invullen.

De werkgroep Monitoring & Evaluatie (WG ME) heeft in oktober 2017 een herstart gemaakt om de uitvoering van de evaluatie in 2019 voor te bereiden. Deze werkgroep bestaat uit vertegenwoordigers van de provincies (landsdelig), het ministerie van LNV, BIJ12, RVO.nl en het Regiebureau. Deze werkgroep zal in de vorm van een begeleidingsgroep de evaluatie begeleiden.

Ter informatie is een lijst met afkortingen en begrippen opgenomen in **bijlage 1**.

2. Doel

De lidstaat Nederland beoogt met de tussentijdse evaluatie een goede beoordeling te geven van de informatie over en de vooruitgang bij de verwezenlijking van de **doelstellingen** van het POP3.

De werkgroep M&E maakt een *concreet plan* voor de uitvoering van de evaluatie van het programma, waarbij minimaal inzicht wordt gegeven in de uitvoering van de evaluatie in 2019 (over de periode 2014 t/m 2018) en een doorkijk naar de ex post evaluatie in 2024.

Het evaluatieplan vormt na vaststelling door het CvT een onderdeel van het Handboek M&E.

3. Kaders en eisen

Evaluatie van het programma wordt in verschillende EU-verordeningen⁴ genoemd:

- 1305/2013 inzake steun voor plattelandsontwikkeling uit het ELFPO;
- 1306/2013 inzake de financiering, het beheer en de monitoring van het GLB;
- 1303/2013 met gemeenschappelijke bepalingen voor de structuurfondsen, het ELFPO en het EVF;
- 809/2014 met uitvoeringsbepalingen voor EU-verordening 1306/2013 betreft het geïntegreerd beheers- en controlesysteem, plattelandsontwikkelingsmaatregelen en de randvoorwaarden.

Om de uitvoering van evaluaties meer concreet vorm te geven heeft de Commissie in juli 2015 een werkdocument *Common Evaluation Questions for Rural Development Programmes 2014-2020* en in maart 2017 de richtlijn *ASSESSMENT OF RDP RESULTS: HOW TO PREPARE FOR REPORTING ON EVALUATION IN 2017* opgesteld. Na afloop van het jaarverslag 2017 is uitgebreid gesproken over de resultaten van deze evaluatie. Dit resulteert in een aanpassing van de richtlijn voor het jaarverslag 2019. Naar verwachting zal deze richtlijn *GUIDELINES ASSESSING RDP ACHIEVEMENTS AND IMPACTS IN 2019* in 2^e helft van 2018 bekend zijn. Op verzoek van de lidstaten zal dit vooral leiden tot een vereenvoudiging van de verantwoording van de evaluatie. Deze aanpassing zal integraal met de overige documenten het kader vormen voor de evaluatie in 2019.

Het *Handboek Monitoring & Evaluatie POP3* beschrijft onder meer de taken en verantwoordelijkheden bij monitoring en evaluatie van POP3 en de interventielogica van het programma. De meest recente versie van het Handboek is te vinden op de website van het Regiebureau POP. Ter informatie is als **bijlage 2** *Bijlage 5 – Gemeenschappelijke evaluatievragen* uit het Handboek bij dit plan van aanpak gevoegd. Met het oog op een betere leesbaarheid is het document enigszins vereenvoudigd.

Op basis van de in het Handboek opgesomde monitoring indicatoren worden in het Uitvoeringsplatform (UP) en Navision op verschillende momenten indicatoren vastgelegd:

¹ artikel 56, VO 1303/2013

² artikel 57, VO 1303/2013

³ vastgesteld door het CvT d.d. december 2015

⁴ Zie inhoudsopgave in Pleio

- Bij aanvraag subsidieverlening (aanvraag project) wordt gevraagd naar het streefcijfer.
- Bij aanvraag tussentijdse betalingen (tussenverslag) wordt gevraagd naar de tussentijdse realisatie. Dat is dus ongeveer 1x per jaar. Dit gegeven was niet verplicht vanuit EU, maar is wel ingericht.
- Bij aanvraag subsidievaststelling (afgerond project) wordt gevraagd naar de uiteindelijke realisatie.

De indicatoren hangen samen met de maatregel, dus ze verschillen per openstelling. Bij een kennisopenstelling gaat het bijvoorbeeld om deelnemers en bij een investeringsregeling om werkgelegenheid. In de brieven aan de aanvragers staat op dit moment nog niet bij alle openstellingen welke informatie aanvragers moeten bijhouden voor de monitoring indicatoren, maar dit wordt ingeregeld.

4. Afbakening

De Commissie heeft voor de evaluatie van het volledige programma 21 maatregel specifieke en 9 algemene vragen opgesteld (de zogenaamde Common Evaluation Questions, CEQ's). Aangezien Nederland niet alle maatregelen (primair) heeft opgenomen in het programma, zal voor Nederland het aantal te beantwoorden maatregel specifieke vragen beperkter zijn, omdat de Commissie de evaluatie alleen richt op de feitelijke prestaties.

De evaluatie in 2019 zal zich alleen richten op de volgende maatregelen:

- M01 Kennisoverdracht en voorlichtingsacties
- M03 Kwaliteitsregeling voor landbouwproducten en levensmiddelen
- M16 Samenwerking
- M04.1/3 Investerings in materiële activa
- M04.4 Niet productieve investeringen voor biodiversiteit, natuur, landschap en hydrologische maatregelen PAS
- M10 Agromilieu- en klimaatsteun
- M17 Risicomanagement / Brede Weersverzekering
- M19 Steun voor plaatselijke ontwikkeling in het kader van LEADER
- M20 National Rural Network

Tevens zal in de evaluatie aandacht zijn voor de volgende algemene vragen (In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan ...):

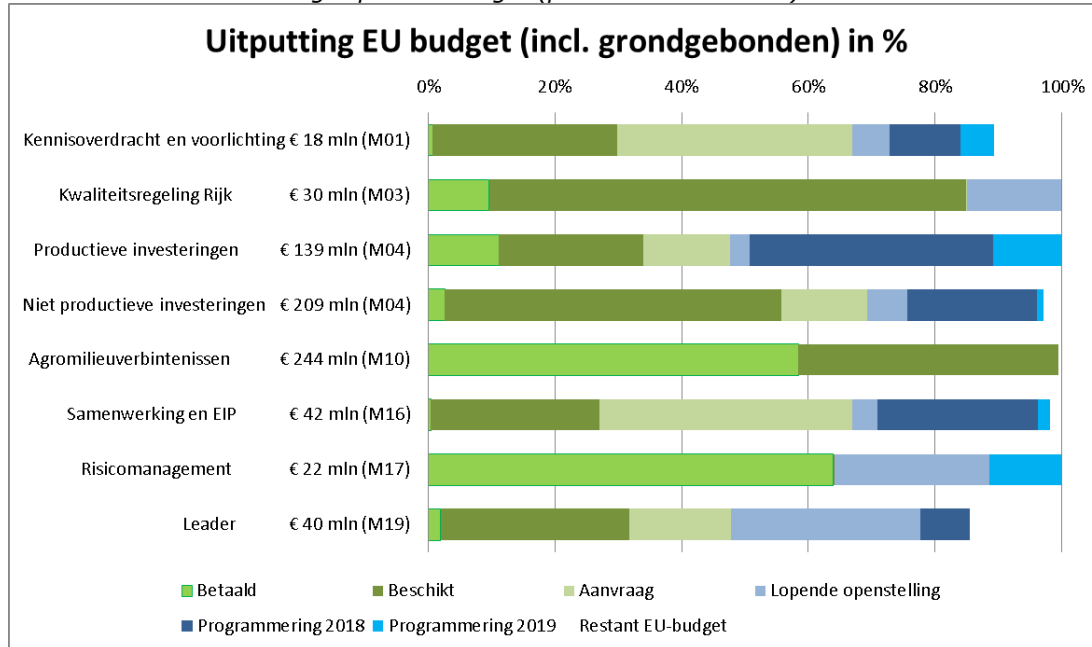
- het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om het percentage werkenden in de leeftijdsgroep van 20 tot en met 64 tot ten minste 75% te verhogen?
- het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om 3% van het bbp van de EU te investeren in onderzoek en ontwikkeling en innovatie?
- de matiging van en aanpassing aan de klimaatverandering en aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om de broeikasgasemissies met ten minste 20% te verlagen ten opzichte van de niveaus van 1990, of met 30% als de omstandigheden juist zijn, om het aandeel hernieuwbare energie in het finale energieverbruik met 20% te verhogen en de energie-efficiëntie met 20 % te doen stijgen?
- de verwezenlijking van de Europa 2020-kerndoelstelling om het aantal Europeanen dat onder de armoedegrens leeft te verlagen?
- het verbeteren van het milieu en aan het verwezenlijken van de biodiversiteitsstrategiedoelstelling van de EU om het biodiversiteit verlies en de achteruitgang van ecosysteemdiensten een halt toe te roepen en ze te herstellen?
- de GLB-doelstelling om het concurrentievermogen van de landbouw te bevorderen?
- de GLB-doelstelling om duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en klimaatactie te waarborgen?
- de GLB-doelstelling om een evenwichtige territoriale ontwikkeling van plattelandseconomieën en -gemeenschappen te realiseren, onder meer door het scheppen en behouden van werkgelegenheid?
- het bevorderen van innovatie?

In het programmaplan POP3 is aangegeven dat binnen de uitgevoerde prestaties naast de primaire doelstellingen mogelijk een secundaire doelstelling aanwezig kan zijn. Een fysieke investering gericht op verbetering concurrentievermogen kan bijvoorbeeld bestaan uit een investering in zonnepanelen. Deze fysieke investering draagt dan ook bij aan een andere Europese doelstelling in het GLB, namelijk "duurzame energie". Evaluatie op mogelijke secundaire doelstellingen zal indien relevant pas na afloop van het programma tijdens de ex post evaluatie worden uitgevoerd.

5. Aanpak uitwerking evaluatievragen

De timing van de evaluatie in 2019 is bijzonder, omdat de voortgang van het programma dan vooral in de fase zit van de uitvoering van projecten. Behoudens enkele kleine projecten zijn er naar verwachting weinig feitelijke resultaten te melden. In **grafiek 1** hieronder is de voortgang van het programma grafisch zichtbaar gemaakt.

Grafiek 1 Totaal EU-budget per maatregel (peildatum mei 2018)

De evaluatie is door de EC verplicht gesteld en Nederland zal op passende wijze de voortgang evalueren. Hierbij zal het niet zozeer gaan om de bereikte resultaten, maar vooral om de verwachtingen op basis van lopende processen.

De evaluatie in 2019 wordt uitgewerkt vanuit een clustering van maatregelen. Deze clusters zijn:

1. Innovatie
2. Verbetering concurrentiekracht
3. Biodiversiteit en water
4. Agrarisch natuurbeheer
5. LEADER
6. National Rural Network / Technische Bijstand

Per maatregel is gekeken welke bronnen beschikbaar zijn, welke niet (en wel nodig) en of de bestaande bronnen toereikend zijn of dat aanvulling nodig is voor de beantwoording. De verbanden tussen de maatregelen en de evaluatievragen zijn te zien in het bijgevoegde Excelbestand.

De evaluatie in 2019 wordt uitgewerkt op basis van de vraagstelling van de Commissie (per maatregel). Per cluster/maatregel is gekeken welke bronnen beschikbaar zijn en of de bestaande bronnen toereikend zijn of dat aanvulling nodig is voor de beantwoording van de evaluatievragen. Dit is hieronder per cluster verder uitgewerkt met een algemene beschrijving, welke maatregelen, welke evaluaties zijn beschikbaar, welke info is nodig (sluit vaak aan bij afspraken in Handboek) en de aanpak van de evaluatie voor dat cluster. De verbanden tussen de maatregelen en de evaluatievragen zijn te zien in **bijlage 3**.

1. Cluster Innovatie

De EU heeft met POP3 sterk ingezet op het verbeteren van de concurrentiekracht, duurzaamheid en de sociale cohesie van plattelandsgebieden. Innovatie en kennisdeling zijn sterk samenhangende thema's om deze doelstellingen te bereiken. In POP3 is innovatie een specifiek aandachtsgebied met een brede werking.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M01 Kennisoverdracht en voorlichtingsacties (ingezet om de resultaten van innovatie en/of pilotprojecten te delen met de doelgroepen)

- M16 Samenwerking (M7 en M8 in het Nederlandse uitvoeringsplan, sterk ingezet om onderzoek en praktijk met elkaar te verbinden. Doel van de subsidie voor innovatie is dat de operational groups (OG's) of de innovatie communities met voorstellen komen waarbij onderzoek (en/of onderzoekers) met de boerenpraktijk worden verbonden.)

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- Tussentijdse Evaluatie Maatregel 16 samenwerking Innovatie/EIP (januari 2017)
- Evaluatie innovatie (directie Kennis, LNV)
- MIT/Subsidies op de kaart (PZH)

Benodigde informatie:

Voor de evaluatie wordt gebruik gemaakt van de informatie die beschikbaar is in het data systeem van RVO.nl en indien beschikbaar de verslagen van de provinciale adviescommissies die betrokken zijn bij de selectie van de innovatieprojecten.

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

De EU heeft met POP3 sterk ingezet op het verbeteren van de concurrentiekracht, duurzaamheid en de sociale cohesie van de plattelandsgebieden. Innovatie en Kennisdeling zijn sterk samenhangende thema's om deze doelstellingen te bereiken. Vanuit maatregel 16 (M7 en M8 in het NL-plan) wordt sterk ingezet om het onderzoek vanuit kennisinstellingen en onderzoeksbureaus met de praktijk van landbouwbedrijven te verbinden.

Doel van de subsidie voor innovatie (M16) is dat de operational groups of innovatie community's met voorstellen komen waarbij onderzoek (en/of onderzoekers) met de dagelijkse praktijk van boeren wordt verbonden. Door de grote variatie aan mogelijke voorstellen en de brede definitie die voor innovatie wordt gehanteerd, zal het onderzoek naar de impact van deze maatregelen vooral kwalitatief van aard zijn waarbij externe experts (expertpanel) een beoordeling geven van de mogelijke impact of het te bereiken effect. DE uitkomsten van de adviescommissie geeft daarbij mogelijk een beeld welke innovatieve voorstellen veel belovend of succesvol zijn.

Relevante vragen voor de tussentijdse evaluatie zijn:

- Hoe en op welke wijze zetten provincies de maatregelen Samenwerking voor Innovatie in?
- Hoe verloopt de implementatie daarvan?
- Wat zijn lessen voor de toekomst?
- Breng de veelbelovende innovatieve projecten in beeld en geef aan welke effecten kunnen worden bereikt.

2. Cluster verbetering concurrentiekracht

Voor het verbeteren van de concurrentiekracht zijn er, naast de innovatieve maatregelen binnen maatregel 4, openstellingen geweest waarmee een bijdrage aan de landbouw verleend kan worden bij investeringen in materieel en infrastructuur (o.a. verkaveling), een kwaliteitsregeling kalveren en de brede weersverzekering.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M03 Kwaliteitsregeling Kalveren
- M04.1.1 Investeringen in materiële activa
- M04.1.2 Jonge Landbouwersregeling
- M04.3 Verbetering verkaveling
- M17 Brede weersverzekering

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- JoLa na 1e openstelling
- Brede weersverzekering 2016
- Evaluatie Agroregelingen met POP2 financiering en fijnstofmaatregelen

Benodigde informatie:

Voor de evaluatie wordt gebruik gemaakt van de informatie beschikbaar in het data systeem van RVO.nl. Tevens zullen data van het CBS nodig zijn om de evaluatie uit te voeren. In overleg met de evaluator zal deze informatie opgevraagd worden.

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

Het betreft een kwantitatieve evaluatie, waarbij vanwege de fase in de uitvoering een basis wordt gelegd voor de ex post evaluatie POP3. Binnen RVO.nl is een afdeling Analyse Selectie en Beschikbaar stellen (ASB), welke mogelijk aanvullende informatie kan leveren voor vergelijking data via CBS-gegevens. In de komende maand wordt dit verder met de afdeling onderzocht.

Gezien de lage realisatie (betalingen) wordt onderzocht om op basis van verleningen toch al iets te zeggen over de verwachte resultaten. Wordt voorafgaand aan de feitelijke evaluatie verder uitgewerkt.

Vanwege de recente evaluatie van de brede weersverzekering zal de evaluatie van deze maatregel in 2019 weinig toegevoegde waarde hebben, zodat deze maatregel buiten de evaluatie valt.

3. Cluster Biodiversiteit en water

De opgave voor biodiversiteit en water is een opgave binnen het POP3, die voor een belangrijk deel via landelijke afspraken wordt uitgevoerd. Het betreft relatief grote projecten die worden uitgevoerd. POP3 wordt gezien als instrument in een breder EU-(beleids)kader voor de waterdoelen KRW en het 6^e Nitraatactieprogramma.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M04.4 Niet productieve investeringen voor biodiversiteit, natuur, landschap en hydrologische maatregelen PAS (inclusief water)

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- Evaluatie meststoffenwet (2016?)
- Evaluatie KRW ex ante (2016)

Benodigde informatie:

In samenwerking met het projectteam DAW is een database opgesteld met de projecten die binnen de wateropgave worden uitgevoerd. Hierover wordt twee keer per jaar gerapporteerd. Deze rapportages zijn input voor het jaarverslag van het Regiebureau. Voor de evaluatie worden ook de IPO-rapportages over ontwikkeling van natuur en PAS benut.

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

In 2018 worden regioanalyses (5 stroomgebieden) opgesteld ter voorbereiding van het 3^e stroomgebiedsplan (2021) en de 7^e rapportage Nitraatrichtlijn. Naast deze analyses worden door verschillende expertbureaus (o.a. Deltares, WUR) factsheets opgesteld voor 24 maatregelen die zijn opgenomen in de BOOT-lijst. Hiermee kunnen kwantitatieve modellen gemaakt worden voor de effecten van de (voor)genomen maatregelen. De regioanalyses en factsheets vormen de basis voor een nationale analyse opgesteld door het Planbureau voor de Leefomgeving. Deze nationale analyse (in 2019) is de basis voor de evaluatie van de opgave in het programma. Voor de PAS wordt jaarlijks gerapporteerd over de voortgang van de uitvoering van de herstelmaatregelen. Gegevens over de effecten op (het herstel van) de natuurkwaliteit na uitvoering van de maatregelen, zijn echter pas op langere termijn meetbaar en zichtbaar. Naar verwachting is een eerste rapportage pas in 2020 te verwachten.

4. Cluster Agrarisch natuurbeheer

Voor het creëren en in stand houden van leefgebieden (uitvoeren van beheer op of aanpalend aan landbouwgronden) voor diersoorten waarvoor Nederland o.b.v. de Vogel- en Habitatrichtlijn de internationale verplichting heeft hun "Staat van Instandhouding" te verbeteren of te behouden, is een specifieke maatregel opgenomen in het programma. Het gaat om collectief, gebiedsgericht beheer op of aanpalend aan landbouwgronden voor in totaal 68 diersoorten, waaronder broedvogels (weide- en akkervogels), amfibieën, vissen, vleermuizen, knaagdieren, marterachtigen en insecten.

Deze maatregel wordt uitgevoerd door 40 agrarische collectieven op basis van agrarische leefgebieden begrensd in provinciale natuurbeheerplannen.

Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer is een belangrijk instrument voor het realiseren van de (internationale) natuurdoelen. Het ANLb ondersteunt het beheer van natuurgebieden en verbindt de natuurgebieden met elkaar. Daarnaast zijn er veel soorten die hun leefgebied in het agrarisch gebied hebben. Via het ANLb worden de leefgebieden voor deze soorten in stand gehouden.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M10 Agromilieu- en klimaatsteun

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- Ex ante evaluatie in 2016 uitgevoerd door de WUR
- Beleidsmonitoring ANLb o.b.v. NEM-meetnetten (meetdoel 19)
- Landelijke trendberekeningen Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zoals gepubliceerd op het Compendium voor de Leefomgeving
- Jaarlijkse Voortgangsrapportage natuur, onderdeel ANLb en Boerenlandvogelmonitor

Daarnaast is in de loop van 2019 een tussentijdse evaluatie van het ANLb door het Rijk en provincies voorzien.

Benodigde informatie:

De agrarische collectieven rapporteren jaarlijks aan de provincies over het aantal hectares uitgevoerd beheer binnen de leefgebieden van het ANLb. Die rapportages leiden tot uitbetaling van de beheervergoeding op basis van een gemiddeld bedrag per hectare leefgebied.

Daarnaast wordt jaarlijks op landelijk niveau de ecologische effectiviteit van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer gemeten via de ANLb-beleidsmonitoring. Hierbij wordt de ontwikkeling en verspreiding van dieren in gebieden waar agrarisch natuurbeheer wordt uitgevoerd vergeleken met de gebieden waar dat niet gebeurt. Het gaat daarbij om een trendontwikkeling. Soortenorganisaties en vrijwilligers verzamelen een groot deel van de beleidsmonitoringsgegevens. De meetgegevens komen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFD).

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

De evaluatie van agrarisch natuur- en landschapsbeheer sluit aan bij de cyclus zoals deze met de provincies is afgesproken voor de uitvoering van deze opgave. De eerstvolgende evaluatie is voorzien in de loop van 2019. Voor de stand van zaken t/m beheerjaar 2018 wordt gezocht naar mogelijkheden om in aanvulling op de vorige evaluatie meer inzicht te krijgen in het doelbereik.

5. Cluster LEADER

Voor het versterken van het platteland is het programma LEADER onderdeel van het POP3. LEADER wordt uitgevoerd door 20 Lokale Actiegroepen (LAG) op basis van een regionale ontwikkelingsstrategie, opgesteld door de LAG. Deze vormt de basis voor de uitvoering van het programma.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M19 Steun voor plaatselijke ontwikkeling in het kader van LEADER

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- Jaarverslagen LAG
- Zelf evaluatie LAG

Benodigde informatie:

Voor de evaluatie wordt gebruik gemaakt van de informatie die beschikbaar is in het data systeem van RVO.nl en informatie uit de jaarverslagen LAG.

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

Het beantwoorden van de kwalitatieve vragen kan op verschillende wijzen worden uitgewerkt. Bij LEADER kan gedacht worden aan het verzamelen van kwantitatieve data uit beschikbare databases. In een 1-daagse workshop zullen deze data besproken worden met de Leadercoördinatoren, die dan hun feedback erop kunnen geven. Vervolgens worden de kwalitatieve vragen door de Leadercoördinatoren beantwoord, waarbij het resultaat van deze workshop het eindresultaat is van de beantwoording van de LEADER vragen. Ook wordt hier antwoord gegeven op de samenhang met Leaderprojecten en de overige thema's. Het totaal aan verzamelde antwoorden zal door een extern bureau tot 1 gezamenlijk evaluatierapport worden samengesteld.

6. Cluster Netwerk Platteland/Technische bijstand

De ondersteuning van het Netwerk Platteland is in Nederland ondergebracht bij het Regiebureau POP. De werkzaamheden van het Netwerk Platteland worden voor een deel via Technische Bijstand gefinancierd en daarom wordt dit onderdeel hierin meegenomen.

De evaluatie richt zich op de voortgang van de volgende maatregelen:

- M20 National Rural Network

Voor de evaluatie kan al beschikt worden over de volgende evaluaties:

- Jaarlijkse CNS rapportage aan ENRD (bevat gegevens over o.a. georganiseerde bijeenkomsten (welke + deelnemersaantallen), gesprekken en middelen (publicaties, Social Media / websites);
- Jaarverslagen Regiebureau POP (beschrijvende verantwoording van de resultaten als vervolg op het jaarlijkse werkplan, bevat ook financiële informatie);

Benodigde informatie:

Voor dit onderwerp is al veel kwantitatieve informatie beschikbaar. Voor kwalitatieve duiding hiervan zijn er enquêtes onder deelnemers van bijeenkomsten (in 2017 o.a. van workshops bij netwerkbijeenkomst en masterclasses). Bij de meeste (grotere) bijeenkomsten die het NRN organiseert, wordt de deelnemers gevraagd hoe zij de bijeenkomst hebben ervaren en wat zij er aan hebben gehad. Inzicht in hoe bijvoorbeeld de website en SM worden ervaren is er nog niet, maar hiervoor loopt in april-mei een enquête binnen het Netwerk Platteland.

Aanpak (zelfevaluatie, kwantitatief of kwalitatief):

Als aanpak wordt gekozen voor een zelfevaluatie die meer kwalitatief inzicht moet geven bij de reeds beschikbare getalsmatige info. De enquête uit april-mei zal in het najaar nogmaals worden herhaald. De resultaten kunnen mogelijk op de Nationale Netwerkbijeenkomst in november worden besproken en eventueel geduid.

6. Uitvoering van de evaluatie

De evaluaties zullen per cluster worden uitgevoerd. De clusters innovatie, concurrentiekracht, LEADER en Netwerk Platteland zullen (deels) worden uitgevoerd door externe bureaus en begeleid worden door de werkgroep monitoring en evaluatie.

De overige clusters sluiten aan bij reeds afgesproken evaluaties. Wanneer deze niet in 2019 beschikbaar zijn, zal gekeken worden op welke wijze over deze clusters in het jaarverslag 2019 gerapporteerd wordt.

Samen met de evaluatoren zal via een expertsessie een overkoepelend beeld gemaakt worden, zodat de algemene vragen beantwoord kunnen worden. De evaluatie volgt hierbij de evaluatierichtlijnen van de EC.

De presentaties van de evaluatie zullen voor het brede publiek beschikbaar komen en waar mogelijk zal daarbij gebruik worden gemaakt van infographics.

7. Planning

De planning om te komen tot een evaluatieplan ziet er als volgt uit:

- Oktober 2017 - mei 2018: uitwerken evaluatieplan door werkgroep M&E;
- 14 mei: stukken gereed voor verzending aan TPO en aan Ella Desmedt (Evaluation Helpdesk) en de Vlamingen om hen te betrekken bij de denkwijze van Nederland;
- 22 mei: bespreking evaluatieplan in TPO en terugkoppeling opmerkingen aan WG ME;
- 15 juni: stukken gereed voor verzending aan CvT;
- 22 juni: vaststelling evaluatieplan door CvT;

Na vaststelling van het evaluatieplan door het CvT volgt de aanbesteding van de opdracht aan externe bureaus en de uitvoering van de opdracht. Dit ziet er in hoofdlijnen als volgt uit:

- Juli – september: voorbereiding aanbesteding;
- Oktober: start aanbestedingsprocedure;
- 1 december 2018: opdrachtverlening bureaus;
- 1^e helft 2019: uitvoering opdracht / onderzoek door beoordelaar;
- 15 april 2019: deadline oplevering rapportage;
- Mei/juni 2019 voor vaststellen door TPO/CvT;
- 30 juni 2019: deadline voor aanlevering aan EC.

8. Financiën

Voor de evaluaties begeleid door de werkgroep wordt een totaalbedrag geraamd van € 150.000 (excl. BTW).

9. Communicatie

In de beschrijving van de clusters is te vinden welke actoren direct en indirect bij dat onderdeel betrokken zijn.

Het evaluatieplan, en te zijner tijd ook de uitkomsten van de evaluatie, wordt besproken in het TPO en vastgesteld in het CvT. Na de vaststelling van het evaluatieplan (en in 2019 na vaststelling van de rapportage) zal via berichtgeving op de website van het Netwerk Platteland aandacht worden besteed aan de aanpak (resp. resultaten) van de tussentijdse evaluatie van POP3. Bij de berichtgeving over de resultaten zal er aandacht zijn voor een publieksvriendelijke samenvatting (mogelijk onderdeel van de opdracht aan het externe bureau) en het inzichtelijk presenteren van de resultaten, bijvoorbeeld via een landelijke infographic (zie ook POP2-evaluatie), gebruik maken van GIS-systemen van RVO.nl of een beeldende vertaling van de uitkomsten. Hierbij zal worden afgestemd op de communicatie-activiteiten van de provincies zelf.

10. Risicoanalyse

Onderstaande risicoanalyse is een eerste inschatting voor dit moment.

Omschrijving risico	Kans op optreden ⁵	Impact bij optreden ²	Rangorde ⁶	Beheermaatregelen
Problemen bij overgang van UP naar Navision (technisch of doorlooptijd)	4	4	16	Voortgang goed volgen via RVO.nl
Informatie komt niet beschikbaar uit UP/Navision of is kwalitatief onvoldoende	2	5	10	Informereren bij Stimulus hoe zij dit ervaren (zij werken al met Navision) en RVO.nl laten testen en vergelijken met UP.
Interbestuurlijke problemen (geen (tijdige) besluitvorming)	2	4	8	Zorgen voor goede voorbereiding via werkgroep en TPO.
Personele problemen in werkgroep M&E	2	3	6	Werkgroep lid informeert en betreft zijn landsdeel bij voortgang werkgroep. Afspraken zijn gemaakt over vervanging.
Budget voor uitvoering evaluatie is onvoldoende	1	5	5	Tijdig nagaan welk budget beschikbaar is en of eventueel met posten geschoven kan worden.
Aanbestedingsprocedure	1	5	5	Planning goed vastleggen en tijdig in gang zetten.

⁵ 1=laag en 5=hoog

⁶ Rangorde wordt bepaald door kans met impact te vermenigvuldigen. Hoe hoger de score, des te belangrijker het is om goede beheermaatregelen voor het risico te bepalen.

Bijlage 1

Afkortingen en begrippen

ADR	Accountantsdienst van het Rijk
BBP	Bruto Binnenlands Product
BKG	Broeikasgas
CAP	Capacity building Monitoring and Evaluation EU
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEQ-RD	Common evaluation questions for rural development
CvT	Comité van Toezicht
BIJ12	Uitvoeringsorganisatie voor de 12 provincies ter ondersteuning van o.a. natuurbeleid
EC	Europese Commissie
EIP	Europese Innovatie Partnerships
ELFPO	Europees fonds voor plattelandsontwikkeling
Europa 2020	Strategie van de EU uit 2010 ter versterking van de economie tot een zeer concurrerende, sociale en groene markteconomie.
EFMZV	Europees Fonds Maritieme Zaken en Visserij
GEV	Gemeenschappelijke evaluatievraag
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU
HNW-landbouw	Landbouw met hoge natuurwaarden
ICT	Informatie- en communicatietechnologieën
JOLA	Jonge landbouwers (maatregel/regeling)
JUV	Jaarlijks uitvoeringsverslag
KRW	Europese Kaderrichtlijn Water voor waterbeheer en waterkwaliteit van de Europese wateren
LAG	Lokale actiegroep
LEADER	Liaison entre actions de développement de l'économie rurale
LEI	Landbouw Economisch Instituut tot in 2016; nu Wageningen Economic Research
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LTO	Land- en Tuinbouworganisatie Nederland
MIT	Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport
Natura 2000	Europees netwerk van beschermde natuurgebieden
NAVISION	Uitvoeringsplatform (II) Betaalorgaan RVO.nl – provincies
NDFF	Nationale databank flora en fauna
NPN	Netwerk Platteland Nederland
NSU	Netwerk Support Unit
NVWA	Nederlandse Voedsel- en Waren Autoriteit
PBL	Planbureau voor de leefomgeving
PLEIO	Online samenwerkingsplatform voor alle overheidsorganisaties en bestuurslagen in Nederland
PvA	Plan van aanpak
RB-POP	Regiebureau POP: werkt voor provincies en Rijk aan de implementatie en de begeleiding van de uitvoering van het plattelandsontwikkelingsprogramma (POP)
SFC	Systeem voor Fondsen Management in de Europese Unie
RVO.nl	Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
TPO	Twaalf Provinciën Overleg
UP	Uitvoeringsplatform (I) Betaalorgaan RVO.nl – provincies
WER	Wageningen Economic Research (voor 2016: LEI)

Bijlage 2

Bijlage 5 - Gemeenschappelijke evaluatievragen [uit: *Handboek voor monitoring en evaluatie van POP3* (ex ante) d.d. 30 oktober 2015]

Gemeenschappelijke evaluatievragen voor plattelandsontwikkeling zoals opgenomen in de EU Verordening 808/2014, Bijlage V

Beantwoording van vragen door Nederland richt zicht primair op de vragen gekoppeld aan de Nederlandse programma. Deze vragen zijn hieronder *blauw* gemarkeerd.

I. Aandachtsgebied gebonden evaluatievragen

Voor elk in het POP opgenomen aandachtsgebied moet de desbetreffende vraag worden beantwoord in de in 2017 en 2019 in te dienen uitgebreide jaarlijkse uitvoeringsverslagen (hierna „JUV's”) en in het verslag over de ex-post evaluatie.

Centrale vraag: ***In hoeverre hebben POP-steunmaatregelen:***

[Overkoepelend doel: **1. Stimuleren van een concurrerende landbouw**]

P1 Bevorderen kennisoverdracht en innovatie, aandachtsgebieden 1A, 1B, 1C

1. 1A: innovatie, samenwerking en de ontwikkeling van de kennisbasis in plattelandsgebieden ondersteund?
2. 1B: bijgedragen aan het verstevigen van de banden tussen landbouw, voedselproductie en bosbouw en onderzoek en innovatie, waaronder met het oog op beter milieubeheer en betere milieuprestaties?
- ~~3. 1C: een leven lang leren en beroepsopleiding in de landbouw en bosbouwsector ondersteund?~~

P2 Versterken levensvatbaarheid landbouwbedrijven en concurrentievermogen, aandachtsgebieden 2A, 2B

4. 2A: bijgedragen aan het verbeteren van de economische prestaties, de herstructurering en modernisering van ondersteunde landbouwbedrijven, met name door hun marktdeelname en landbouwdiversificering te verhogen?
- ~~5. 2B: de instap van goed geschoolde landbouwers in de landbouwsector en met name, de generatiewissel ondersteund?~~

P3 Bevorderen organisatie voedselketen en risicobeheer in de landbouw, aandachtsgebieden 3A, 3B

6. 3A: bijgedragen aan het verbeteren van het concurrentievermogen van de primaire producenten door hen beter te integreren in de levensmiddelenketen met behulp van kwaliteitsregelingen, het toevoegen van waarde aan landbouwproducten, bevordering van afzet in plaatselijke markten en van korte toeleveringsketens, producentengroeperingen en brancheorganisaties?
7. 3B: risicopreventie en -beheer op landbouwbedrijfsniveau ondersteund?

[Overkoepelend doel: **2. Zorgen voor een duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en klimaat**]

P4 Herstel, instandhouding en verbetering ecosystemen, aandachtsgebieden 4A, 4B, 4C

8. 4A: het herstel, de instandhouding en verbetering van de biodiversiteit, waaronder in Natura 2000-gebieden, gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen en HNW-landbouw, en de toestand van het Europese landschap ondersteund?
9. 4B: de verbetering van het waterbeheer, met inbegrip van het beheer van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen ondersteund?
- ~~10. 4C: de preventie van bodemerosie en de verbetering van bodembeheer ondersteund?~~

11. 5A: bijgedragen aan een efficiënter watergebruik in de landbouw?

12. 5B: bijgedragen aan een efficiënter energiegebruik in de landbouw en de levensmiddelenverwerking?

13. 5C: bijgedragen aan de levering en het gebruik van hernieuwbare energiebronnen, van bijproducten, afvalstoffen, residuen en andere non-foodgrondstoffen ten behoeve van de bio-economie?

14. 5D: bijgedragen aan het verminderen van bkg en ammoniakemissies door de landbouw?
 15. 5E: koolstofbehoud en -vastlegging in de land- en bosbouw ondersteund?
-

[Overkoepelend doel: **3. Realiseren van een evenwichtige territoriale ontwikkeling van plattelandseconomieën en -gemeenschappen, met inbegrip van het scheppen en behouden van werkgelegenheid**]

P6 Bevordering sociale inclusie, armoedebestrijding en economische ontwikkeling plattelandsgebieden, 6B

- ~~16. 6A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de diversifiëring, creatie en ontwikkeling van kleine ondernemingen en banenschepping ondersteund?~~
17. 6B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden ondersteund?
- ~~18. 6C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de toegankelijkheid, het gebruik en de kwaliteit van informatie- en communicatietechnologieën (ICT) in plattelandsgebieden verbeterd?~~

II. Evaluatievragen met betrekking tot andere aspecten van het POP

De volgende vragen moeten worden beantwoord in de in 2017 en 2019 in te dienen uitgebreide JUV's en in het verslag over de evaluatie achteraf.

19. In hoeverre hebben de synergiën tussen prioriteiten en aandachtsgebieden de effectiviteit van het POP verbeterd?
20. In hoeverre heeft de technische bijstand bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 59 1303/2013 en artikel 51, lid 2, 1305/2013 vastgestelde doelstellingen? *NRN, Regiebureau POP.*
21. In hoeverre heeft het NRN bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 54, lid 2, 1305/2013 vastgestelde doelstellingen? *NRN.*

III. Evaluatievragen met betrekking tot doelstellingen op Unieniveau

De volgende vragen moeten worden beantwoord in het in 2019 in te dienen uitgebreide JUV en in het verslag over de evaluatie achteraf.

Centrale vraag: ***In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan:***

22. het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om het percentage werkenden in de leeftijdsgroep van 20 tot en met 64 tot ten minste 75 % te verhogen?
23. het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om 3% van het bbp van de EU te investeren in onderzoek en ontwikkeling en innovatie?
24. de matiging van en aanpassing aan de klimaatverandering en aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om de broeikasgasemissies met ten minste 20 % te verlagen ten opzichte van de niveaus van 1990, of met 30 % als de omstandigheden juist zijn, om het aandeel hernieuwbare energie in het finale energieverbruik met 20 % te verhogen en de energie-efficiëntie met 20 % te doen stijgen?
25. de verwezenlijking van de Europa 2020-kerndoelstelling om het aantal Europeanen dat onder de armoedegrens leeft te verlagen?
26. het verbeteren van het milieu en aan het verwezenlijken van de biodiversiteitsstrategiedoelstelling van de EU om het biodiversiteit verlies en de achteruitgang van ecosysteemdiensten een halt toe te roepen en ze te herstellen?
27. de GLB-doelstelling om het concurrentievermogen van de landbouw te bevorderen?
28. de GLB-doelstelling om duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en klimaatactie te waarborgen?
29. de GLB-doelstelling om een evenwichtige territoriale ontwikkeling van plattelandseconomieën en -gemeenschappen te realiseren, onder meer door het scheppen en behouden van werkgelegenheid?
30. het bevorderen van innovatie?

Bijlage 3

Cluster Innovatie

Cluster Innovatie				
Vragen				
P1	1A		1	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP innovatie, samenwerking en de ontwikkeling van de kennisbasis in plattelandsgebieden ondersteund?
	1B		2	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verstevigen van de banden tussen landbouw, voedselproductie en bosbouw en onderzoek en innovatie , waaronder met het oog op beter milieubeheer en betere milieuprestaties?
	1C		3	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP levenslang leren en beroepsopleiding in de landbouw- en bosbouwsector ondersteund?
DATA verzameling RVO				
Prioriteit (P)	Aandachtsgebied (AG)	indicator plan	Maatregel (M) Output indicator (O)	indicator plan
FA 1	AG1a	€ 1.658,02	M01 Kennisoverdracht en voorlichtingsacties (art. 14) O: Overheidsuitgaven (€)	€ 35,42
	S: % uitgaven POP3	6,63%	M16 Samenwerking (art. 35) O: Overheidsuitgaven (€)	€ 74,54
	AG1b		M16 Samenwerking (art. 35) O: Aantal door EIP gesteunde operationele groepen O: Aantal andere samenwerkingsmaatregelen	45 132
	S: Aantal samenwerkingsacties	177		
	AG1c		M01 Kennisoverdracht en voorlichtingsacties (art. 14) O: Aantal deelnemers aan opleidingen	18.210
	S: Aantal opgeleide deelnemers	18.210		

Cluster verbetering concurrentiekracht

Vragen				
P2	2A	4	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verbeteren van de economische prestaties, de herstructurering en modernisering van ondersteunde landbouwbedrijven, met name door hun marktdeelname en landbouwdiversifiëring te verhogen?	
	2B	5	In hoeverre hebben de steunmaatregelen in het kader van het POP de instap van goedgeschoolde landbouwers in de landbouwsector en met name de generatiewissel ondersteund?	
Prioriteit (P)	Aandachtsgebied (AG)	indicator plan	Maatregel (M) Output indicator (O)	indicator plan
	AG 2		M01 Kennisoverdracht en voorlichtingsacties (art. 14) O: Aantal deelnemers aan opleidingen O: Overheidsuitgaven (€) per type (opleidingen en overig)	18.210 € 17,71
	S: % landbouwbedrijven	4,58%	M04 Investerings in materiële activa (art. 17) O: Overheidsuitgaven (€) O: Totale investeringen (€) (publiek + privaat)	€ 176,35 € 424,22
	O: Aantal landbouwbedrijven	3.315	M04.1.1 Fysieke investeringen in innovatie en modernisering van agrarische ondernemingen (art. 17)	€ 122,51
	C: Aantal landbouwbedrijven	72.320	M04.1.2 Fysieke investeringen in verduurzaming van agrarische ondernemingen van jonge landbouwers (art. 17)	€ 35,76
			M04.03 Verbetering verkaveling (art. 17) O: Aantal projecten O: Overheidsuitgaven (€)	361 € 195,19
			M16 Samenwerking (art. 35) O: Overheidsuitgaven (€)	€ 74,54

Cluster Biodiversiteit, water en Agrarisch natuurbeheer

Vragen			
P4	4A	8	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP het herstel, de instandhouding en verbetering van de biodiversiteit, waaronder in Natura 2000-gebieden, gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen en HNW-landbouw, en de toestand van het Europese landschap ondersteund?
	4B	9	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de verbetering van het waterbeheer, met inbegrip van het beheer van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen ondersteund?

DATA verzameling RVO

Prioriteit (P)	Aandachtsgebied (AG)	indicator plan	Maatregel (M) Output indicator (O)	indicatorplan
	AG4a		M04.4.1 Niet productieve investeringen voor biodiversiteit, natuur, landschap en hydrologische maatregelen PAS (art. 17)	
	S: % landbouwgrond onder beheerscontracten	6%	M10 Agromilieu- en klimaatsteun (art. 28) M10.1.1 Weidevogelbeheer M10.1.2 Akkerfaunabeheer M10.1.3 Botanisch beheer M10.1.4 Landschapsbeheer	
	O: Landbouwgrond onder beheerscontracten (ha)	112.250 ha	O: Overheidsuitgaven (€)	€ 496,50
	C: Agrarisch gebied (ha)	1.872.500 ha		
	AG4b Verbeteren van het waterbeheer, met inbegrip van emissiereductie van meststoffen en bestrijdingsmiddelen		M04.4.2 Niet productieve investeringen voor water (art. 17) M10 Agromilieu- en klimaatsteun (art. 28)	
	S: % landbouwgrond onder beheerscontracten	0,35%	O: Overheidsuitgaven (€)	€ 13,20
	O: Landbouwgrond onder beheerscontracten (ha)	6.500 ha		
	C: Agrarisch gebied (ha)	1.872.500 ha		

Cluster LEADER

Vragen			
P4	6A	16	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de diversifiëring, creatie en ontwikkeling van kleine ondernemingen en jobcreatie ondersteund?
	6B	17	In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden ondersteund?

DATA verzameling RVO

Prioriteit (P)	Aandachtsgebied (AG)	indicator plan	Maatregel (M) Output indicator (O)	indicator plan
FA 6	AG6b Stimuleren van plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden S: % van de plattelandsbevolking dat valt onder een plaatselijke ontwikkelingsstrategie S: % van de plattelandsbevolking dat profiteert van verbeterde diensten/infrastructuur S: Banen gecreëerd in ondersteunde projecten (Leader) O: Plattelandsbevolking dat valt onder een plaatselijke ontwikkelingsstrategie C: Bevolking platteland C: Bevolking intermediair C: Bevolking totaal		M19 Steun voor plaatselijke ontwikkeling in het kader van LEADER (art. 35) O: Aantal gekozen lokale actiegroepen O: Onder lokale actiegroepen vallende bevolking O: Overheidsuitgaven (€) per type: - Voorbereidende technische ondersteuning - Activiteiten i.h.k.v. lokale ontwikkelingsstrategieën - Voorbereiding en uitvoering van samenwerkingsactiviteiten - Lopende kosten en dynamisering)	20
		64,85%		3.000,00
		250		0
		3 mln		€ 0,40 € 92,61 € 6,40 € 11,07
		0,64% 27,01% 16,73 mln		

Cluster Netwerk Platteland/Technische bijstand

		Vragen
	20	In hoeverre heeft de technische bijstand bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 59 (1) van Verordening (EU) nr. 1303/2013 en artikel 51 (2) van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?
	21	In hoeverre heeft het NRN bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 54, lid 2, van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?

Bijlage 4

Artikel 59 Technische bijstand op initiatief van de lidstaten

1. De ESI-fondsen kunnen op initiatief van een lidstaat steun verlenen voor acties op het gebied van voorbereiding, beheer, toezicht, evaluatie, voorlichting en communicatie, netwerkvorming, afhandeling van klachten en controle en audit. De lidstaat mag de ESI-fondsen gebruiken om steun te verlenen aan acties om de administratieve lasten voor begunstigden te verlichten, met inbegrip van systemen voor elektronische gegevensuitwisseling, en acties ter vergroting van de capaciteit van de autoriteiten van de lidstaten en van de begunstigden om die fondsen administratief te beheren en te gebruiken, De ESI-fondsen kunnen ook worden gebruikt om steun te verlenen aan acties om de capaciteit van betrokken partners te vergroten overeenkomstig artikel 5, lid 3, onder e), en om de uitwisseling van goede werkmethoden tussen zulke partners te verbeteren. De in dit lid bedoelde acties mogen betrekking hebben op voorafgaande en latere programmeringsperioden.
2. In de fondsspecifieke voorschriften kunnen acties worden toegevoegd of uitgesloten die mogen worden gefinancierd uit de technische bijstand van elk ESI-fonds.

VERORDENING (EU) Nr. 1305/2013 VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD HOOFDSTUK III Technische bijstand en netwerkvorming

Artikel 51 Financiering van de technische bijstand

2. Op initiatief van de lidstaten kan tot 4 % van het per plattelandsontwikkelingsprogramma beschikbare totaalbedrag worden besteed aan de in artikel 59 van Verordening (EG) nr. 1303/2013 bedoelde taken en aan kosten van de werkzaamheden ter voorbereiding van de in artikel 32, bedoelde afbakening van gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen. Kosten in verband met de in artikel 9 van Verordening (EU) nr. 1306/2013 bedoelde certificerende instantie komen niet in aanmerking voor steun op grond van dit lid. Binnen het maximum van 4 % wordt een bedrag geormerkt voor de oprichting en de werking van het in artikel 54 bedoelde nationaal netwerk voor het platteland.

Artikel 54 Nationaal netwerk voor het platteland

2. De netwerkvorming door het nationale netwerk voor het platteland heeft tot doel:
 - a) de betrokkenheid van belanghebbende partijen bij de uitvoering van het plattelandsontwikkelingsbeleid te vergroten;
 - b) de kwaliteit van de uitvoering van plattelandsontwikkelingsprogramma's te verbeteren;
 - c) het grote publiek en potentiële begunstigden voor te lichten over het plattelandsontwikkelingsbeleid en financieringsmogelijkheden;
 - d) innovatie in de landbouw, de voedselproductie, de bosbouw en in plattelandsgebieden te bevorderen.